دوفصلنامه علمی ـ تخصصی خانواده درآیینه فقه
سال نهم/ شماره ۱۲/ پاییز و زمستان ۱۴۰۳

Two quaterly scientific- specified Family in the mirror of jurisprudence
Years, 9 No.12, Autumn & Winter 2024

مدیریت خانواده و آثار تربیتی آن از منظر قرآن و حدیث

□ محمد احسانی ***

چکیده

مقاله حاضر در موضوع مدیریت خانواده و آثار تربیتی آن، از دیدگاه قرآن و حدیث به روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از منابع مربوط به مدیریت، تربیت و متون دینی در فضای کتاب‌خانه به رشته تحریر در آمده است. هدف عمده مقاله، تبیین مدیریت خانواده و آثار تربیتی آن در حیات مادی و معنوی است که در شرایط کنونی آگاهی از این مطالب موجب ترغیب و اهتمام ورزی خانواده‌ها به اداره صحیح امور خانواده می‌شود. مدیریت خانواده از منظر آیات و روایات دو نوع اثر تربیتی به همراه دارد که عبارتند از: نظم، سلوک رفتاری، روابط سالم خانوادگی، آرامش روحی و تثبیت سبک زندگی در خانواده. این دسته از آثار تربیتی با زندگی دنیایی خانواده ارتباط دارند و اعضای آن را به رشد و بالندگی هدایت می‌کنند. آثار تربیتی نوع دوم، یعنی تقویت ایمان دینی، سلوک عبادی، تعهد عملی، تکامل معنوی و دریافت پاداش اخروی، زمینه ساز کمال معنوی و سعادت اخروی خانواده هستند. این دسته از آثار مدیریت خانواده، اغلب با حیات اخروی افراد سروکار دارند و از منظر قرآن و حدیث زمینه نیل به نعمت‌های اخروی را فراهم می‌سازند.

کلیدواژه‌ها: مدیریت، مدیریت خانواده، سبک زندگی، آثار تربیتی، درونداد، فرایند و برونداد.

---

* عضو هیئت علمی گروه اخلاق و تربیت اسلامی در پژوهشگاه بین المللی جامعة المصطفیﷺ العالمیة.

درآمد

مدیریت خانواده از مسائل مهم در زندگی انسان است به‌نحوی که هر گونه موفقیت و عدم موفقیت او در حیات فردی، خانوادگی و اجتماعی به چگونگی اداره و پیوند اعضای خانواده بستگی دارد. هر گاه مدیریت صحیح در فضای خانواده إعمال شود، طبعاً اعضای آن همگی از موهبتها، مهارتها و استعدادهای شان در جهت بهبود وضعیت زندگی و رشد مادی و معنوی آن استفاده می‌کنند. (فیلیپ: ۱۳۸۸، ص۵۹) اینک مسئله‌ای که وجود دارد و باعث دغدغه بسیاری از متدینان جامعه را فراهم آورده این است که امروزه زندگی خانواده‌ها اغلب به گونه‌ای اداره می‌شود که برنامه ریزی درست و تقسیم کار صحیح در آنها وجود ندارد. بسیاری از خانواده‌ها نسبت به مسائل دینی و عبادی فرزندان توجه ندارند یا کم توجه هستند. چنان که مطالعات و مشاهدات عینی از اوضاع خانواده‌ها در شهر، روستا، آشنایان، اقوام و همسایگان بی‌تفاوتی خانواده‌ها را نسبت به تربیت عبادی معنوی فرزندان نشان می‌دهند. (ر.ک: یوسف زاده: ۱۳۸۶، ج۱، ص۱۴۲) بنابراین، مسئله اصلی تحقیق وجود نارسائیهایی موجود در زمینه کار، فعالیت، عبادت و معنویت در خانواده‌ها است که به نظر می‌رسد با مدیریت درست و زمان بندی مناسب امور خانواده، گرایش به عبادت و معنویت در فرزندان تقویت گردد.

با نظر به مسئله یادشده، لزوم تبیین و اجرای مدیریت خانواده از منظر قرآن و حدیث و در نتیجه تثبیت سبک مطلوب زندگی در خانواده، ضرورت انکار ناپذیر دارد. چرا که آیات و وایات معصومین علیهم‌السلام توجه جدی به مسائل عبادی و معنوی خانواده داشته و راهکارهای مفید و قابل اجرا در این زمینه ارائه داده‌اند. آموزه‌های این نوع آیات و روایات می‌بایست در خانواده‌ها در عمل تطبیق شود. بر این اساس، سوال اصلی تحقیق این است که: مدیریت خانواده و کارکردهای تربیتی آن از منظر قرآن وحدیث کدامند؟

هدف اصلی از تدوین مقاله، این است که ضمن پاسخ مناسب به سوال تحقیق، روحیه عبادی معنوی و زندگی سالم در اعضای خانواده تقویت گردد. این کار، با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع موجود در کتابخانه و بهره‌مندی از فضای مجازی و سایتهای اینترنتی در محیط پژوهشی انجام می‌گیرد. همچنین از نرم افزارها، مجلات، مطبوعات و دیگر

منابع مربوط به مدیریت خانواده در تکمیل پژوهش استفاده می‌شود. بدین طریق که ابتدا مطالعات متون دینی و مخصوصاً آیات و روایات و آثار مکتوب در زمینه مدیریت خانواده و یادداشتهای مورد نیاز انجام و سپس با تجزیه و تحلیل داده‌ها به تحریر و تدوین مقاله اقدام می‌شود. این موضوع به لحاظ سابقه کاری دارای پیشینه غنی از آثار متعدد، اعم از کتاب و مقاله، است، ولی در مجموع به مدیریت خانواده و کارکردهای تربیتی آن توجه نشده است.

مفهوم شناسی

مفاهیم اصلی به کار رفته در موضوع تحقیق عبارتند از مدیریت، خانواده، مدریریت خانواده، وکاکرد تربیتی. با توجه به گستردگی معنایی و ابهام در مفهوم این واژگان، تعریف و بیان مقصود از آنها در آغاز بحث ضروری است. چه اینکه بدون شناخت معنای مورد نظر از کلمات کلیدی، نمی‌توان مسیر درستی در پژوهش انتخاب کرد و به هدف مورد نظر نائل و به نتایج مطلوب دست یافت. ازاین‌رو، در این قسمت از نوشتار به شناسایی و تعریف این واژگان اشاره می‌شود. بدین ترتیب هم بیان و ارائه مباحث به مخاطبان آسان‌تر و هم فهم مطالب برای خوانندگان راحت‌تر می‌گردد.

۱. مدیریت

واژه «مدیریت» به مفهوم عام در زبان دانشمندان این رشته کاربردهای متعدد دارد و معانی مختلفی برای آن ذکر شده است. هنر انجام وظایف به وسیله دیگران، علم و هنرِ هماهنگ سازی فعالیت‌های اعضای یک سازمان یا نهاد اجتماعی با استفاده از منابع جهت نیل به اهداف معین (الوانی: ۱۳۸۹، ص۱۲) و نیز به فراگرد برنامه ریزی، سازماندهی، رهبری و نظارت کار اعضای سازمان، از جمله تعاریفی هستند که برای مدیریت ذکر شده است. (علاقه‌بند: ۱۳۸۵، ص۱۰) منظور از مدیریت در این نوشتار شیوهٔ به کارگیری منابع انسانی و امکانات مادی، با تکیه برآموزه‌های اسلامی برای نیل به اهدافی است که از نظام ارزشی اسلام تأثیر می‌پذیرد. (جمعی از مؤلفان: ۱۳۸۸، ص۱۱)

۲. خانواده

کلمه «خانواده» از یک سو، برگردان واژه لاتین (Family) در اصل از ریشه (Familia) به معنای برده و خدمتکار گرفته شده است. (اعزازی: ۱۰/۱۳۷٦) از سوی دیگر، معادل کلمه «اُسرَه» است که به معنای دِژ نفوذ ناپذیر و زِرهِ محکم می‌باشد. (الزحیلی: ١٤٢٠ق، ص١٩) صاحب نظران هر کدام بر اساس تخصص و حوزه کاری خود تعریفی از «خانواده» ارائه داده‌اند. برخی، خانواده را یک سازمان اجتماعی دانسته، بعضی روابط خویشاوندی و همخونی را اساس تشکیل خانواده تلقی کرده‌اند؛ عده‌ای دیگر عامل اقتصادی و گروهی عوامل روانی و جنسیتی را سبب پیدایش آن قلمداد کرده‌اند. (فرجاد: ۱۳۷۲، ص۱۱) منظور از خانواده در این مقاله کوچک ترین تشکل انسانی است که از اجتماع دست کم، یک مرد و زن پدید می‌آید و اساس همزیستی آن دو را پیوند زناشویی از طریق ازدواج شرعی و قانونی شکل می‌دهد. این تشکل انسانی، ممکن است در اثر تولد فرزند به تدریج افزایش یابد و افراد بیشتری را شامل گردد.

نکته‌ی مهم در مورد خانواده استحکام و نفوذناپذیری آن در برابر عوامل منفی و موانع تحکیم این نهاد دینی و اجتماعی است. این ویژگی هم از معنای لغوی، یعنی اُسرَه و دِژی محکم و خلل ناپذیر به دست می‌آید و هم متخصصان مسائل خانواده بر آن توافق نظر دارند. فرهنگ حاکم بر جوامع بشری در چگونگی شکل‌گیری و نوع رفتار درون خانوادگی نقش اساسی دارد. (القصیر: ۱۹۹۹م، ص۳۳) بر این اساس، بنیاد خانواده در فرهنگ اسلام ویژگی‌هایی دارد متفاوت از آن‌چه در دیگر فرهنگها و به‌خصوص فرهنگ غرب مشاهده می‌شود. چنان که این استحکام خانواده از آیات قرآن به خوبی به دست می‌آید: «**وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيهَا**» (روم: ۲۱) «یکی از نشانه‌های قدرت خداوند این است که برای شما از جنس خودتان همسر آفریده تا وسیله سکون و آرامش شما باشد. از این آیه استحکام خانواده به خوبی قابل استفاده است. چرا که اولاً آفرینش همسری از جنس خود انسان دلیل بر سازگاری و زندگی پایدار خانوادگی است و هرگاه همسری از جنس غیر آدمی می‌بود، میزان سازگاری کاهش پیدا می‌کرد. ثانیاً بر قراری آرامش در محیط خانواده نشانه تحکیم پایه‌های خانواده است وگرنه با اختلاف و تزلزل آرامش حاصل نمی‌شود. بر این اساس،

خداوند در آیه دیگر زن و مرد را لباس همدیگر تعبیر کرده می‌فرماید: «هُنَّ لِباسٌ لَکُمْ وَ اَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ» (بقره: ۱۸۷) زوجین در حکم لباس برای یکدیگرند. این تشبیه دلیل دیگری بر تحکیم خانواده است که زن و شوهر مانند لباس و بدن به‌هم تنیده‌اند و به آسانی از یکدیگر جدا نمی‌شوند.

۳. مدیریت خانواده

خانواده به لحاظ افراد حداقل از زن و مرد تشکیل و به مرور زمان با پیدایش فرزند افزایش می‌یابد. در این نوشتار طبق برخی تعاریف پیش گفته، از خانواده به عنوان یک سازمان مدیریتی یاد می‌شود که دارای حداقل چهار عضو است: ۱) پدر به عنوان مدیر و سرپرست سازمان که مدیریت، برنامه ریزی، تصمیم گیری، نظارت و کنترل و... را در محیط خانواده عهده دار است. چنان که خداوند مدیریت خانواده را به خاطر ویژگیهای شخصیتی که دارد به مرد سپرده است. خدای متعال در این زمینه می‌فرماید: «**الرِّجالُ قَوّامُونَ عَلَى النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ**» (نسا: ۳٤) مردان، سرپرست و نگهبان زنان هستند، به‌خاطر برتریهایی که خداوند (از نظر نظام اجتماع) برای بعضی دیگر قرار داده است و به‌خاطر انفاقهائی که از اموال‌شان در مورد زنان می‌کنند. ۲) زن به عنوان معاون در اداره امور خانواده مسئول نگهداری فرزندان و انجام فعالیت‌های درون خانواده معرفی شده است. پیامبر اسلامﷺ در این مورد می‌فرماید: «وَ اَلمَرْأَةُ رَاعِيةٌ عَلَى أَهْلِ بَيتِ بَعْلِهَا وَ وُلْدِهِ وَ هِی مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ» (مسلم: ۱٤۰۱ق، ج۳، ص۱٤٥۹، ح۲۰) زن نگهبان است بر اهل بیت شوهر و فرزندانش و او مسئولیت تمام آنها را به عهده دارد. ۳ و ٤) پسر و دختر خانواده به عنوان اعضای فرمان‌بردار دستورات و هدایتهای والدین در محیط خانواده هستند. این سازمان چهار نفری محل بحث است که چگونه مدیریت اعضای آن قابل تحقق بوده و چه کارکردهایی به لحاظ تربیتی بر آن مترتب است؟.

اهمیت مدیریت خانواده

مدیریت دقیق فعالیت‌های مادی و معنوی اعضای خانواده، به لحاظ کاربرد و اثربخشی در

زندگی از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است. چه اینکه برنامه ریزی درست برای اداره امور خانواده و تقسیم کار مناسب می‌تواند هم به شکوفایی استعدادهای افراد کمک کند و هم آنها را به رشد مادی و تکامل معنوی برساند. إعمال مدیریت در حقیقت با استفاده صحیح از عنصر زمان، گِرِه خورده و فرد در صورتی می‌تواند مدیریت درست را به کار بگیرد که از زمان، استفاده بهینه برده باشد. دستورات دینی در اداره منظم و مؤثر زندگی و مخصوصاً خانواده فراوان وارد شده و بر این موضوع همواره تأکید کرده‌اند. امام علی‌علیه‌السلام بر لزوم استفاده از سرمایه عمر و عنصر زمان می‌فرماید: «اِحذَرُوا ضِیاعَ الاَعمَارِ فِیمَا لایَبقی لَکُم، فَفائِتُها لایَعُودُ» (غررالحکم: ح۲٦۱۸» از تباه شدن عمرها در چیزی که برای‌تان باقی نمی‌ماند حذر کنید؛ چرا که عمرِ از دست رفته دوباره باز نمی‌گردد. لزوم استفاده از سرمایه عمر و جلوگیری از هدر رفتن آن مبتنی بر مدیریت در زندگی است که باید زمان را مهار کرد و آن را تحت کنترل در آورد تا بهترین بهره‌ها را از اوقات شبانه روز به دست آورد. چنان که امام علی‌علیه‌السلام در حدیث یادشده از تضییع عمر و از دست دادن زمان به شدت بر حذر داشته و به این نکته توجه داده که زمان از دست رفته هرگز قابل بازگشت نیست. ازاین‌رو، می‌بایست در استفاده و مدیریت آن دقیق بود و جدی عمل کرد تا مبادا نسبت به گذشته دچار پشیمانی گردد. همچنین آن حضرت در روایت دیگر با تأکید بر مدیریت زندگی می‌فرماید: «تَزَوَّد مِن یَومِکَ لِغَدِک، وَ اغتَنِم عَفوَ الزَّمانِ، وَانتَهِز فُرصَةَ الاِمکانِ» (همان: ج۱، ص۳۹٤) از امروزت برای فردایت توشه برگیر و کثرت وقت را غنیمت شمار، و از فرصت بودن استفاده کن. از این توصیه‌های مدیریتی به صورت عام، مدیریت خانواده نیز به دست می‌آید. چرا که مدیریت صحیح در زندگی به این است که هم امور زندگی به صورت مطلوب اداره شود و هم تربیت معنوی در اعضای خانواده تقویت گردد.

نظریه‌های مدیریت خانواده

نظریه‌های گوناگونی در مدیریت وجود دارند که هر کدام دارای چار چوب خاصی خود است. در این‌جا به سه نظریه به صورت مختصر اشاره می‌شود و از میان آنها نظریه مناسب با موضوع حاضر انتخاب و بر اساس آن، پژوهش به سامان می‌رسد. نخست، مدیریت علمی از جمله

نظریه‌های مطرح در حوزه مدیریت است که به وسیله تیلور ارائه شده است. (سینجر: ۱۳۷۸، ص۱۲۶) تقسیم کار به اجزای کوچک‌تر، محور اصلی این نظریه است و بدین ترتیب هر جزیی از کار به فردی واگذار می‌شود که توانایی انجام آن را داشته باشد. (توکلی: ۱۳۹۲، ص۳۷) دوم، نظریه نهضت روابط انسانی پس از مدیریت علمی پدید آمد و بر اهمیت نقش انسان در سرنوشت سازمانها و نهادهای اجتماعی تأکید کرد. این نظریه افزون بر شرایط زیست - محیطی، انگیزه، روحیه، رفاه، گروههای غیر رسمی، روابط حاکم بر اعضای سازمان و مانند آن را نیز بر وضعیت کاری کارکنان تأثیر گذار دانستند. (ر.ک: علاقه‌بند: ۱۳۸۵، ص۵۴) سوم، مکتب سیستمی از نظریه‌های جدید در مدیریت است که بر کل نگری و اندام وارگی سازمان مدیریتی اهتمام می‌ورزد. (الوانی: ۱۳۸۸، ص۹) نظریه سیستمی در تعلیم و تربیت هم کاربرد وسیع دارد؛ چون بر این اساس به خوبی می‌توان فعالیت‌های آموزشی و تربیتی را طراحی، سازمان‌دهی و اجرا کرد. (بازرگان: ۱۳۸۹، ص۱۲) در این پژوهش از همین نظریه سیستمی استفاده می‌شود و چار چوب نظری کل نگر و اندام وارگی برآمده از این دیدگاه ساختار اصلی تحقیق را تشکیل می‌دهد.

بر اساس نظریه سیستمی خانواده به منزله یک نظام کوچک اجتماعی، دارای مجموعه اجزای به‌هم پیوسته است که برای تحقق اهداف مشترک به صورت هماهنگ فعالیت می‌کند. هر گاه یکی از اجزای نظام دچار مشکل شود یا از کار بیفتد همه اجزا آسیب می‌بینند و نمی‌توانند فعالیت خود را انجام دهند. طبق نظریه سیستمی اجزای اصلی نظام خانواده عبارتند از درونداد (input)، فرایند (process) و برونداد (output). این سه عنصر در ارتباط با محیط (environment) پیرامونی و تعامل با یکدیگر به‌گونه‌ای باید عمل کنند که دروندادها پس از عبور از فرایند تغییر و تبدیلهای مناسب، بروندادها و کارکردهای مورد نظر را به وجود آورند. (همان: ص۱۳) دروندادهای نظام خانواده عبارتند از اعضای ساکن در خانه، امکانات، دستورات و ارزشهای مستفاد از آیات و روایات، زمان، عبادات، وظایف، فعالیت‌های معیشتی و ... که از بیرون وارد سیستم خانواده می‌شوند و در فرایند مدیریت مورد پردازش قرار گرفته به کارکردها و بروندادهای سودمند تبدیل و از سیستم بیرون می‌روند. پیش‌بینی می‌شود با اجرای

صحیح فرایند مدیریت، شکل گیری سبک زندگی مطلوب و تعیین سلوک معنوی خانواده به‌عنوان مهم‌ترین برونداد نظام خانواده معرفی گردد.

فرایند مدیریت خانواده

همان گونه که در بیان نظریه‌های مدریریت گفته آمد، مقاله در دوبخش دروندادها و بروندادها یا کارکردهای مدیریت خانواده ارائه می‌گردد که شامل عوامل مؤثر در فرایند مدیریت و کارکردهای تربیتی آن است. در مدیریت خانواده دروندادهایی وجود دارند که از بیرون وارد محیط خانه می‌شوند و در طی فرایند مدیریت با تغییر و تحول به وجود آمده و بعد از پالایش به برونداد و کارکرد تبدیل می‌شوند. این دروندادها دست‌کم در سه دسته قابل گردآوری هستند که عبارتند از: ۱) دروندادهای فیزیکی و طبیعی که در کانون خانواده حضور دارند و محور اصلی فعالیت‌های خانوادگی را تشکیل می‌دهند. ۲) دروندادهای عرفی و اجتماعی که در داخل خانواده بستری برای فعالیت‌های اعضا ایجاد می‌کنند. ۳) دروندادهای معنوی به مفاد آیات و روایات و دستورات ناشی از آن اطلاق می‌شود که وظایف افراد را معین می‌کنند. این سه دسته درونداد اجمالاً در مدیریت خانواده وجود دارند که به دلیل رعایت اختصار، از بحث تفصیلی آنها صرف نظر و تنها به مؤلفه‌های مهم فرایند مدیریت خانواده بسنده شده است.

۱. برنامه‌ریزی

برنامه ریزی به عنوان مهم‌ترین مؤلفه مدیریت خانواده که از جمله دروندادهای آن شمرده می‌شود، در چگونگی بروندادهای خانواده و کارکردهای آن نقش اساسی دارد. برنامه ریزی فرایندی است که طی آن مدیر هدف را تعیین و آینده سازمان را پیش بینی، امکانات و مسیر فعالیت‌های پیش‌رو را مشخص می‌کند. (الوانی: ۱۳۸۸، ص۱۶) برنامه ریزی دو رکن اصلی دارد که عبارتند از تعیین اهداف و پیش‌بینی راهها و امکانات لازم برای رسیدن به اهداف مورد نظر. به عبارت دیگر، برنامه ریزی یعنی تعیین هدفها و پیش‌بینی راهها و امکانات لازم برای دست‌یابی به هدفهای از پیش تعیین شده. (همان) آنچه در مدیریت خانواده باید مورد توجه قرار

گیرد، نگاه سیستمی و جامع به تمام اعضای خانواده به عنوان یک سازمان مدیریتی است. نگاه سیستمی یعنی نگاه از بالا به پائین و نگرش به تمام اجزای سازمان و فعالیت‌های آنان به صورت سیستماتیک و یکسان؛ به‌نحوی که ارتباط مدیر با اعضا و ارتباط هر عضوی با اعضای دیگر در فرایند کار خانوادگی مدنظر قرار گیرد. چه اینکه روابط صحیح اعضای خانواده با همدیگر مثلاً رابطه پدر با مادر، فرزندان با پدر و مادر و نیز فرزندان با یکدیگر میزان کارآیی و موفقیت آنها را افزایش می‌دهد و نتیجه کار هم به خود آنها بر می‌گردد.

چنان که خدای متعال به این مطلب اشاره کرده می‌فرماید: «**إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها**» (اسرا: ۷) اگر نیکی کنید به خود کرده‌اید و اگر بدی کنید باز هم به خود بدی کرده‌اید. این آیه در حقیقت به یک کار سازمانی با نگاه سیستمی و نتایج مثبت و منفی آن به لحاظ برنامه‌ریزی دلالت دارد. بدین معنا که واژگان «أَحْسَنْتُمْ» اول و «أَسَأْتُمْ» ناظر به برنامه ریزی و مدیریت درست است که مدیر باید با نگاه کلان به زیر مجموعه‌ها برای هرکدام از واحدها و اعضا برنامه صحیح تنظیم و به آنها ارائه دهد. از این مرحله اگر به خوبی عبور کرد، نتیجه فعالیت‌های سازمان مطلوب و الا نتیجه خوش‌حال کننده نخواهد بود. به‌هر صورت نتیجه چه خوب و چه بد به اعضای سازمان برمی‌گردد. این مفهوم عام از آیه شریفه اعضای خانواده را نیز می‌گیرد و می‌توان خانواده را مصداق این سازمان کوچک معرفی کرد. چرا که مخاطب، گروهی از مردم هستند که حداقل ۳و۴ نفر عضو دارند و این گروه اختصاص به غیر خانواده ندارد، بلکه خانواده را هم شامل است. بنابراین، کار جمعی اعضای خانواده به عنوان یک سازمان مدیریتی اگر بر اساس برنامه ریزی درست و مدیریت سنجیده انجام گیرد به لحاظ مادی و معنوی نتیجه‌ی خوب خواهد داشت، وگرنه برایند فعالیت‌های آنها مطلوب نخواهد بود.

امام علی‌علیه‌السلام در عهد نامه مالک اشتر که به منشور سیاسی- اداری آن حضرت شهرت یافته- خطاب به مالک به عنوان حاکم و مدیر جامعه اسلامی (مصر) ملت را به گروه‌های مختلف تقسیم و برنامه ریزی را برای هرکدام متناسب با موقعیت آنها ضروری می‌داند. گروههای نام‌برده در عهد نامه عبارتند از: ارتشیان بر حق، نویسندگان عمومی و خصوصی،

قاضیان عادل، مأموران با انصاف، اهل جزیه و مالیات از مسلمان و غیر مسلمان، تاجیران، صنعت‌گران، نیازمندان، پابرهنگان و دیگر گروههای موجود در جامعه. این گروه‌ها هر کدام سهمی از بیت المال دارند که نباید حق آنها نادیده گرفته شود. (نهج: نامه۵۳)

این بخش از عهد نامه به دو نکته اساسی اشاره دارد: ۱) نگاه سیستمی به گروههای اجتماعی، یعنی مالک به عنوان مدیر جامعه باید از سطح بالا به پائین نگرش کلان به همه اقشار جامعه به صورت هماهنگ داشته باشد، همه گروهها را به صورت یکسان مدنظر قرار دهد، برای هر کدام حساب خاصی باز نموده حقوق آنها را بدون اتلاف و تأخیر بپردازد. ۲) طبیعی است این کار نیاز به برنامه ریزی، حساب و کتاب دقیق دارد تا همه گروهها و مخصوصاً طبقات پائین جامعه و محرومان و نیازمندان به حقوق خود برسند. به فرموده امام علی‌علیه‌السلام همه اصناف موجود در جامعه به یکدیگر وابسته اند و بی‌نیاز از هم نیستند؛ والی جامعه باید همه آنها را مثل اجزای یک سیستم در نظر بگیرد و نیاز آنها را بر طرف سازد. همچنین مدیر در سازمان نیز به تمام بخشهای آن اهمیت دهد و نیاز آنها را بشناسد و با یک نگرش سیستمی به همه واحدها توجه نماید. (میانداری، ۱۳۸۸، ص).

۲. برنامه روزانه

برنامه روزانه در بازه زمانی ۲٤ ساعت تنظیم و جهت اجرا به اعضای خانواده ارائه می‌گردد. برنامه ریزی روزانه و مدیریت شبانه روز، کاربُردی ترین بخش مدیریت و برنامه ریزی خانوادگی است که در صورت اجرای درست، مؤثرترین گام برای تهیه مناسب تنظیم وقت به شمار می‌رود. چرا که اهداف میان مدت و بلند مدت خانواده که در هفته، ماه و سال محقق می‌شود از همین اوقات شبانه روز آغاز می‌گردد. بر این اساس، برنامه ریزی روزانه باید به گونه‌ای طرح ریزی شود که در راستای تحقق هدفهای کوتاه مدت و بلند مدت قرار گیرد. یعنی هم اوقات شبانه روز پُر شود و هم گامی در جهت نیل به اهداف مورد نظر بر دارد. چنین برنامه‌ای در شبانه روز و عمل به آن در تنظیم فعالیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی فرد، نقش اساسی دارد و موجب رشد مادی و معنوی وی می‌شود.

قرآن کریم به برنامه ریزی شبانه روز اشاره نموده اوقات نمازهای یومیه را برای نماز گزاران به عنوان یک وظیفه دینی و الهی این گونه معین می‌کند: «**أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً**» (اسراء: ۷۸) نماز را از زوال خورشید تا نهایت تاریکی شب (نیمه شب) برپا دار، و همچنین قرآن فجر (نماز صبح) را؛ چرا که قرآن فجر مورد مشاهده (فرشتگان شب و روز) است. در این آیه به تعیین اوقات نماز یومیه پرداخته و نمازهای ظهر و عصر که از زوال خورشید (دلوک) شروع می‌شود و نماز مغرب و عشا که تا نیمه شب وقت دارد، مشخص شده است. در نهایت نماز صبح را هنگام طلوع فجر (قرآن الفجر) باید به جا آورد. در این آیه مدیریت زمان به صورت دقیق و روشن انجام شده که در ۲٤ ساعت شبانه روز در اوقات معین باید نماز خواند و نه در غیر آن. اگر کسی در خارج از زمانهای تعیین شده نماز بخواند باطل است. (ر.ک: مکارم: ۱۳۷٤، ج۱۲، ص۲۲۲) همچنین در آیه دیگر به تعیین سه نماز اشاره کرده می‌فرماید: «**وَ أَقِمِ الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیْلِ**» (هود: ۱۱٤) در دو طرف روز، و اوایل شب، نماز را برپا دار. دو طرف نهار اشاره به نماز صبح و مغرب و «**زُلَفاً مِنَ اللَّیْلِ**» اشاره به نماز عشا است. (همان: ج۹، ص۲٦٥)

از این آیات مدیریت زمان در مورد نماز اعضای خانواده به‌عنوان برترین عبادت الهی استفاده می‌شود و وقت نمازهای یومیه را به‌خوبی معین کرده است. روایتی از امام محمد باقر علیه‌السلام در تفسیر آیه شریفه آمده و اوقات نمازهای یومیه را بیان کرده می‌فرماید: «أَقِمِ الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ» و طرفاه المغرب و الغداة «وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ» و هی صلوة العشاء الاخرة» نماز را در دو طرف نهار یعنی صبح و مغرب برپا دار و اوائل شب که نماز عشا است. (حویزی: ۱٤۱٥ق، ج۲، ص٤۰۱) امام علی علیه‌السلام در کلامی تقسیم اوقات را در شب و روز ضروری دانسته می‌فرماید: «إِنَّ لَیْلَکَ وَ نَهَارَکَ لَایَسْتَوْعِبَانِ لِجَمِیعِ حَاجَاتِکَ فَاقْسِمْهَا بَیْنَ عَمَلِکَ وَ رَاحَتِک» (آمدی: ۱۳۶۶، ص٤۸۰) همانا شب و روز تو فرصت کافی برای رسیدن به همه امور و نیازهایت نیست؛ پس آنها را میان کار و استراحت خود تقسیم کن. زیرا هر کس در شبانه روز کارهای زیادی در نظر دارد که می‌خواهد انجام دهد، ولی ۲٤ ساعت ظرفیت انجام همه آنها را ندارد؛ ازاین‌رو، بایستی برنامه ریزی و اولویت گذاری

کند و یک نوع تقسیم زمان در نظر بگیرد تا هم بتواند به کارهایش برسد و هم استراحت کافی داشته باشد. پدر به‌عنوان مدیر خانواده طبق آیات و روایات پیش گفته باید اوقات نماز را به اهل خانه ابلاغ و به آنان تفهیم نماید تا فرزندان ضمن انجام دیگر وظایف به امتثال عبادات و مخصوصاً نماز با میل و اراده بپردازند.

۳. سازمان‌دهی

سازمان‌دهی از مؤلفه‌های مهم مدیریت خانواده، فعالیتی است مستمر که هدف کلی آن مشخص کردن هدفهای جزئی، وظایف و اختیارات واحدها و اعضای سازمان و نیز ایجاد هماهنگی و ارتباط میان فردی آنها می‌باشد؛ به‌نحوی که همه آنها در مسیر تحقق هدف واحدی گام بردارند. (الوانی: ۱۳۸۵، ص۹۵) مدیر باید سازمان و نیروهای سازمانی را با شرایط جدید و محیط کاری نوظهور به صورت مستمر تطبیق دهد. زیرا ممکن است تحولاتی در نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پیش آید که روند فعالیت‌های سازمان را با چالش مواجه سازد، در چنین وضعیتی وظیفه مدیر است که اصلاحات لازم را در سازمان و فرایند کاری آن به وجود آورد. (الوانی: ۱۳۸۵، ص۹۵) هرچند امروزه با سازمانهای کلان و پیچیده‌ای مواجه هستیم، ولی سازمان‌دهی در خانواده به‌عنوان یک سازمان کوچک مدریتی چندان پیچیده و مشکل نیست، بلکه با مقداری تدبیر، درایت و کارورزی همراه با بهره‌مندی از تفکر منطقی و روحیه سازگاری با زیر دستان، قابل حل است. چه اینکه مدیر، یعنی پدر طبعاً از موقعیت برتری در نهاد خانواده برخوردار است و با مهرِ پدرانه نسبت به اعضای خانواده به آسانی می‌تواند به تنظیم و تدبیر امور مادی و معنوی خانوادگی بپردازد.

سازمان‌دهی امور خانواده در زمینه عبادی- معنوی و دیگر فعالیت‌های خانوادگی در قرآن کریم ضمن دستور العملهای تربیتی لقمان حکیم به فرزندش به صورت روشن انجام گرفته است. حضرت لقمان به عنوان پدر و مدیر خانواده این گونه به فرزندش دستوراتی داده می‌فرماید:

يا بُنَى أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (لقمان: ۱۷) ای فرزند عزیزم! نماز برپادار و امر به معروف و نهی از منکر کن و بر این کار از مردم نادان هر آزار بینی صبر پیشه گیر که این صبر و تحمل در راه تربیت

و هدایت خلق، نشانه‌ای از تصمیم ثابت (مردم بلند همت) در امور لازم عالم است. طبق این آیه شریفه، لقمان به‌عنوان مدیر به مدیریت و سازمان‌دهی فعالیت‌های اعضای خانواده پرداخته و تدبیر کاری را برای نیروهای عملیاتی ارائه داده است. او از مقام برتر مدیریتی با استفاده از روش عاطفی و استفاده از کلمه «بُنَی»، عاطفه فرزندی را در پسرش به حرکت آورده، آنگاه نخستین دستور سازمانی را که اقامه نماز است به او داده است. یعنی فرزند عزیزم! نماز را به‌عنوان حق خدا بر بندگان در اولین گام برپا دار که رابطه‌أت را با آفریدگارت برقرار می‌سازد. سپس امر به معروف و نهی از منکر را از فرزندش خواسته که یک امر اجتماعی است و در مرتبه دوم از عبادت قرار دارد. در مرحله سوم طرح امور عادی و معیشتی خانواده را سفارش کرده است که در صورت برخورد با مشکلات باید صبر و بردباری پیشه‌کند؛ چرا که شکیبایی در مسیر انجام وظیفه مهم‌ترین راه در موفقیت و دست‌یابی به نتیجه مطلوب است. لقمان تحمل سختی‌ها را در راه رسیدن به هدف از نشانه‌های بلند همتی مردان مؤمن و پُرتلاش در نیل به هدف، لازم شمرده است که صبر در مسیر زندگی انسان را به هدف می‌رساند. امام علی‌علیه‌السلام در مورد سیره مدیریتی رسول خداصلی‌الله‌علیه‌وآله در محیط خانواده می‌فرماید: ایشان بعد از نزول دستور اعضای خانواده به نماز و شکیبایی در انجام آن خانواده‌اش را به نماز امر می‌کرد، هم خودش و هم خانواده بر آن شکیبایی می‌ورزیدند. (ری‌شهری: ۱۳۸۵، ص۱۴۰)

۴. کنترل و نظارت

کنترل و نظارت دو اصطلاح قریب به یک معنا هستند که در جریان کلی مدیریت و مدیریت خانواده با کاربرد وسیع ضرورت انکار ناپذیر دارند. این دو، ابزار کار مدیر خانواده است که به وسیله آن می‌تواند کارهای انجام شده را با آنچه پیش‌بینی شده و بناست تحقق یابد، مقایسه کند و در صورت انحراف از برنامه، تجدید نظر و اصلاحات نسبت به آینده انجام دهد. کنترل و نظارت فعالیتی است که بایدها را با موجودها مقایسه می‌کند و تصویر روشن از اختلاف یا تشابه آن دو را در اختیار مدیر قرار می‌دهد. (الوانی: ۱۳۸۵، ص۱۲۰) مدیر بر اساس نتیجه به دست آمده از فرایند کنترل و نظارت در جهت رفع نواقص و اصلاح فرایند مدیریت اقدام

می‌کند. در فضای خانواده هم همین روند برقرار است و مدیر خانواده با نظر به زمان بندی و برنامه ریزی از پیش تعیین شده، کارهای انجام گرفته را با فعالیت‌های باقی مانده و زمانِ از دست رفته را با زمان در اختیار مقایسه نموده اقدام اصلاحی را پی می‌گیرد. کنترل و نظارت در چهار بازه زمانی مربوط به عبادات، امور معیشتی، خانوادگی و فعالیت سیاسی اجتماعی صورت می‌گیرد که طبق زمان تعیین شده هر کدام باید در این زمانهای مخصوصِ به خود انجام شود.

مدیر خانواده وظیفه دارد فرایند کنترل و نظارت را نسبت به فعالیت‌های زیر دستان و زمانهایی که باید کارها در آن اوقات به مرحله اجرا درآید، دقیقاً زیر نظر داشته باشد. چه اینکه پیامبر اسلامﷺ پدر را مدیر و مسئول امور خانواده قرار داده می‌فرماید: «وَ الرَّجُلُ راعٍ عَلی اَهلِهِ وَ هُوَ مَسئُولٌ» (بخاری: ج۳، باب نکاح) مرد (پدر) مسئول اعضای خانواده‌اش است و باید بر رفتار آنان نظارت داشته باشد. چون لازمه مسئولیت، لزوم کنترل رفتارهای زیر دستان است تا مبادا در اثر غفلت و تنبلی به انحراف کشیده شوند. همان طور که امام علی بن الحسینؑ در مورد حق فرزند بر عهده پدر می‌فرماید: «**أَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمّا وُلّيتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدّلَالَةِ عَلَى رَبّهِ وَ الْمَعُونَةِ لَهُ عَلَى طَاعَتِهِ فِيكَ وَ فِي نَفْسِهِ**» (رساله حقوق) تو نسبت به پرورش دادن خوب و راهنمایی کردن او (فرزندت) به راه پروردگارش و یاری رساندن به وی در اطاعت خداوند هم درباره خودت و هم حق او مسئول هستی.

امام سجادؑ در این روایت که در رساله حقوق آن بزرگوار آمده است، به مدیریت و مراقبت از تربیت فرزند اشاره نموده و پدر را مسئول آن معرفی کرده است. چون او خطاب به پدر خانواده فرمود: «**أَنّكَ مَسْئُولٌ**» تو وظیفه مدیریت و مراقبت از زیر دستان و به‌ویژه فرزندانت را داری. در این روایت، ادب آموزی نیکو، راهنمایی در ارتباط با پرودگار، فرمان برداری فرزند از پدر و مادر و امور مربوط به خودش، از جمله حوزه‌های مدیریتی در فضای خانواده بیان شده که با تقسیم اوقات شبانه روزی پیش گفته در روایات قبلی انطباق دارد. بر این اساس، کنترل و نظارت از جمله اصول مهم در مدیریت زمان و تدبیر امور خانواده است که طبق دستور خدا و اولیای خدا به عهده مدیر سازمان، یعنی پدر فرزندان گذاشته شده است.

در نتیجه پدر با نظارت و مراقبت درست از عمل‌کرد اعضای خانواده می‌تواند سبک زندگی آنان را در ابعاد مختلف امور خانوادگی شکل دهد و در رفتار ایشان نهادینه سازد. در این صورت، تمام خانواده، اعم از مدیر، معاون و فرزندان از آسیب‌های اخلاقی و رفتاری مصون خواهند بود.

آثار تربیتی

کارکردهای تربیتی و به عبارت دیگر بروندادهای مدیریت خانواده به دو دسته: تربیتی اجتماعی و تربیتی معنوی تقسیم می‌شود. دسته اول کارکردهایی هستند که در زندگی خانوادگی و دنیایی مؤثرند و دسته دوم در زمینه سازی برای زندگی اخروی ایفای نقش می‌کنند. هر کدام از این دو قسم با استناد به آیات قرآن و روایات اسلامی به صورت مختصر بیان می‌گردد.

الف) آثار تربیتی اجتماعی

این دسته از کارهای تربیتی مدیریت بیشتر به اداره و حیات دنیایی خانواده مربوط است که دارای مصادیق متعددند. با اجرای دقیق مدیریت و برنامه ریزی صحیح در محیط خانواده نتایج مثبت و مفیدی عائد اعضای این نهاد کوچک اجتماعی می‌شود که هر کدام در بهبود و رشد زندگی خانوادگی نقش بسزا دارد. در این‌جا به مهم‌ترین بروندادها و کارکردهای تربیتی مدیریت در زندگی خانوادگی که در اداره و پیشرفت خانواده مؤثرند اشاره می‌گردد.

۱. نظم و انضباط

نظم در زندگی مهم‌ترین عامل موفقیت و پیشرفت انسان در عرصه‌های مختلف حیات فردی و اجتماعی است. با اجرای مدیریت و نظارت مستمر مدیر خانواده بر رفتار اعضای آن به تدریج نظم و انضباط در میان آنان شکل می‌گیرد و همه افراد در انجام وظایف دینی و معیشتی خود منضبط و منظم پرورش می‌یابند. امام علی‌علیه‌السلام در وصیتی به فرزندان و بستگان و همه مسلمانان می‌فرماید: «**أُوصِيكُمَا وَ جَمِيعَ وُلْدِي وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظْمِ أَمْرِكُمْ**» (نوری: ج۱۳، ص۴۴۱) شما (حسن و حسین) و همه فرزندانم، اهلبیتم و کسانی را که

وصیتم به آنها می‌رسد، به تقوای خدا و نظم در زندگی وصیت می‌کنم. مردان بزرگ طبعاً به موضوعات مهم و مفید برای عموم بشر که در حیات آنها بسیار مؤثر هستند، وصیت می‌کنند. امام علی‌علیه‌السلام طبق این روایت در واپسین لحاظات زندگی شان به دو موضوع بسیار مهم و سرنوشت ساز به عنوان وصیت به بازماندگان تأکید کرده است که عبارتند از: ۱) تقوای الهی و پرهیزگاری که بزرگ‌ترین ارزش اخلاقی در نظام اسلامی شمرده می‌شود، مورد توصیه امام علی‌علیه‌السلام قرار گرفته است. تقوا ملکه باطنی است که انسان را از درون کنترل می‌کند. ۲) نظم و انضباط موضوع دیگری است که به علت تأثیرگذاری بر زندگی آدمیان مورد توصیه حضرت قرار گرفته و خانواده و همه مردم را به آن سفارش کرده است.

نکته قابل توجه در این روایت این است که خطاب علی‌علیه‌السلام به خانواده و فرزندان ایشان است و نظم در امور خانواده را از آنان خواسته است. این، ارتباط محتوای روایت با موضوع مدیریت در خانواده و سبک زندگی اعضای آن را بیشتر روشن و تثبیت می‌کند. تقوا محصول ایمان و باورهای قوی دینی و اعتقادی است که برای فرد حاصل می‌شود. همچنین نظم بعد از تقوا مهم‌ترین موضوع تأثیر گذار در حیات آدمی است که مورد توصیه امام علی‌علیه‌السلام قرار گرفته و با رعایت این دو عامل زندگی انسان رو به راه می‌شود. بدیهی است که رعایت تقوا و نظم در زندگی مستلزم مدیریت خانواده است؛ به‌نحوی که نظم بدون عمل به برنامه ریزی و تقسیم اوقات حاصل نمی‌شود. سبک زندگی در حقیقت از این مدیریت و نظارت و کنترل مداوم به وسیله مدیر خانواده به دست می‌آید. در نتیجه نظم و انضباط محصول مدیریت خانواده است و می‌توان به عنوان مهم‌ترین کارکرد تربیتی اجتماعی فرایند مدیریت خانواده و برنامه ریزی روزانه به مخاطبان عرضه داشت.

۲. سلوک رفتاری

با رعایت نظم و انضباط در محیط خانواده و استمرار آن با برنامه ریزی دقیق و فعال، سلوک رفتاری و کارهای اعضای خانواده به صورت نظام‌مند انجام می‌گیرد. این مورد هم از کارکردهای مهم دروندادها در مدیریت خانواده است که به شکم گیری سلوک رفتاری

مطلوب منتهی می‌شود. موفقیت خانواده محصول نظم و ترتیب و انجام به موقع وظایف به وسیله مدیر، معاون و نیروی عملیاتی خانواده است که عبارتند از پدر، مادر و فرزندان در یک خانواده چهار نفری. قرآن کریم در مورد سلوک رفتاری و انجام به موقع کارها در یک خطاب عمومی می‌فرماید: «**وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیءٍ إِنّی فاعِلٌ ذلِكَ غَدًا**» (کهف: ۲۳) درباره هیچ چیز و هیچ کار، نگو که من حتماً آن را فردا انجام می‌دهم. چون فردا زمان دیگری است که معلوم نیست در اختیار مدیر و اعضای خانواده باشد. چنان که نهی قرآن از تنبلی و به تأخیر انداختن کار از موقعش دلیل بر اهمیت انجام به موقع هر وظیفه‌ای در وقت خاص آن است. طبق این آیه انسان نباید کار امروز را به فردا بگذارد و در همان روز حاضر باید انجام دهد.

امام علی‌علیه‌السلام در مورد سلوک رفتاری مطلوب می‌فرماید: «**اِمضِ لِكُلِّ یَومٍ عَمَلَهُ فَاِنَّ لِكُلِّ یَومٍ مَافِیهِ**» (نهج: نامه۵۳) هر روز به کارهای همان روز بپرداز. زیرا کار هر روزی اختصاص به روز خود دارد. (نهج‌البلاغه، نامة ۵۳) چرا که تأخیر عمل از وقتش موجب پشیمانی است و در این زمینه، نیز علی‌علیه‌السلام این گونه بیان می‌دارد: «**أیها الناسُ ألآنَ ألآنَ مِن قَبلِ النَّدَمِ**» (طوسی: ۱۳۱۷ق، ص۶۸۸) ای مردم! اینك، اینك! [تا فرصت دارید کار کنید] پیش از آن که پشیمان شوید. چه اینکه به فرمودة امام باقرعلیه‌السلام: «**اَلیَومُ غَنیمةٌ وَ غداً لاتَدری لِمَن هُوَ**» (مجلسی: ۱٤۰۳ق، ج۷۸، ص۱۷۹) روز حاضر را غنیمت بشمار، چون روز بعد را نمی‌دانی برای کیست. در این روایات به انجام به موقع امور تأکید شده است؛ چرا که با تأخیر کار از وقت انجام ممکن است فرد به علت فوت عمل دچار ندامت گردد. زیرا فرصت فوت شده دوباره معلوم نیست برگردد و فرد از آن بهره‌مند شود. با این مواظبت و مدیریت و انجام هر کار به موقع آن، به تدریج سلوک رفتاری مطلوب نسبت به اعمال روزانه و عبادات یومیه محقق می‌گردد.

۳. روابط سالم خانوادگی

با توجه به بروندادها و کارکردهای پیش گفته، حاکمیت نظم و انضباط و به موقع انجام دادن

امور، در نتیجه روابط شکل گرفته در خانواده سالم و بدون اختلاف و نزاع خواهد بود. قرآن کریم و روایات اسلامی رابطه سالم اعضای خانواده را مهم دانسته برای تحقق آن راه‌کارهایی ارائه داده است. راه ایجاد رابطه درست میان اعضای خانواده این است که مرد به عنوان مدیر و سرپرست، زن به منزله مددکار و مدیر داخل خانه و فرزندان به مثابه نیروی عملیاتی این سازمان کوچک مدیریتی کار کنند که به همین ترتیب اگر مرتب و منظم شوند و هر کدام به مسؤلیتهای خود متعهد باشند، روابط سالم و مستحکمی میان آنها شکل خواهد گرفت. روابط خانوادگی، در اخلاق اسلامی به صورت منطقی و عقلایی تنظیم شده که اگر در محیط خانواده رعایت گردد، هیچ مشکلی میان اعضای آن پیش نمی‌آید.

از دیدگاه آیات و روایات کانون گرم خانواده فضایی است برای ابراز عشق و عاطفه، هم‌بستگی، تعاون و هم‌فکری و هم‌کاری میان اعضای آن. کودکان در دامان پر مهر خانواده رشد می‌کنند، بزرگ می‌شوند، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی را از طریق خانواده دریافت می‌دارند. میان پدر و مادر و فرزندان با وظایف تعریف شده، یک نوع رابطه دوسویه بر قرار می‌گردد که اگر آنها به آن عمل کنند، روابطِ صددرصد سالم در فضای خانواده ایجاد خواهد شد. (گروه‌روانشناسی: ۱۳۸۶، ج۱، ص۱۴۱) چرا که جامعه پذیری فرزندان در حقیقت از محیط خانواده آغاز و به تدریج در محیط اجتماعی تکامل می‌یابد. پیامبر اسلامﷺ در مورد این رابطه می‌فرماید: «**أکرِمُوا أولادَکُمْ وَ أحسِنُوا آدابَهُمْ یَغْفِرْ لَکُمْ**» (عاملی: ۱۴۱۲ق، ج۱۵، ص۱۹۵) فرزندان خود را احترام کنید و آداب‌شان را نیکو گردانید تا مورد رحمت قرار گیرید. در رساله حقوق امام سجادؑ حق پدر، مادر، فرزند، خواهر و برادر معین شده و بر اساس آن اگر نظام حقوقی خانواده تنظیم شود و در فضای خانواده مورد اجرا واقع گردد، هیچ ظلم و بی‌عدالتی در محیط خانه نخواهد بود. بنابراین، با مدیریت صحیح و رعایت حقوق اعضای خانواده از طرف مقابل، یک نوع روابط سالم و قوی میان آنها پدید می‌آید که در هر شرایطی مستحکم و پایدار خواهد بود. این رابطه سالم، از بروندادها و کارکردهای مهم تربیتی اجتماعی مدیریت خانواده است که یقیناً موجب رشد مادی و معنوی اعضای ساکن در این نهاد مقدس خواهد بود.

۴. آرامش روحی و روانی

از دیگر بروندادها و کارکردهای تربیتی مدیریت خانواده در این مقاله آرامش روحی و روانی اعضای خانواده است که با مدیریت و نظارت و کنترل صحیح در محیط خانواده به وجود می‌آید. زیرا با تقسیم اوقات شبانه روز و استمرار آن در هفته، ماه و سال هر کدام از اعضای خانواده به انجام وظیفه خود می‌پردازند. بدین ترتیب اختلاف و نزاع که عامل عمده اختلال روان، اضطراب و افسردگی است در فضای خانواده راه پیدا نمی‌کند. در نتیجه یک فضای آرام، ساکت و بی‌دغدغه در میان اعضای خانواده حاکم می‌شود که هر یک آنها جز به انجام وظیفه خویش به چیزی نمی‌اندیشند. چنان که به تصریح قرآن کریم، هدف ازدواج هم آرامش روحی و روانی اعضای خانواده معرفی شده است. خداوند در این مورد می‌فرماید:

وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيها وَ جَعَلَ بَينَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فى ذلِكَ لآياتٍ لِقَوْمٍ يتَفَكَّرُونَ (روم: ۲۱) و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میان‌تان مودّت و رحمت قرار داد؛ در این، نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکّر می‌کنند.

نکاتی در این آیه نسبت به زندگی خانوادگی وجود دارند که قابل توجه است: ۱) وحدت سنخی آفرینش همسر از جنس مردان، نه از غیر انسان مانند جن و ملک و امثال آن، دلیل بر زمینه سازی آرامش روانی همسران در خانواده است. چرا که اُنس و آرامش با غیر هم‌سنخ چه‌بسا مشکل‌تر از هم‌سنخ است. ۲) این آفرینش و تشکیل خانواده از نشانه‌های خدای متعال در زمین اذکر شده که بدین طریق می‌توان خدا را شناخت و به وجود حق تعالی ایمان آورد. ۳) ایجاد آرامش روحی و روانی به‌عنوان هدف عالی ازدواج آمده که مرد و زن با تشکیل خانواده به آرامش می‌رسند. ۴) ایجاد محبت و دوستی فوق العاده میان زن و شوهر در آیه ذکر شده که عامل اصلی آرامش روانی خانواده است. ۵) این نکات را ارباب عقول می‌فهمند و در زندگی خانوادگی خود عملیاتی می‌کنند. در نهایت، آرامش روحی و روانی از بروندادها و کارکردهای تربیتی اجتماعی مهم مدیریت خانواده است که با برنامه ریزی صحیح و هدف گذاری و اولویت بندی و نظارت کامل در میان اعضای خانواده تحقق می‌یابد.

۵. تثبیت سبک زندگی

تثبیت سبک زندگی آخرین کارکرد تربیتی از دسته اول است که در این مقاله به آن اشاره می‌شود. این کارکرد، در اثر مدیریت صحیح خانواده پدید می‌آید. مدیریت خانواده چیزی است که عمل‌کرد اعضای آن را اصلاح می‌کند. بدین ترتیب، ضمن برقراری نظم و انضباط در فضای خانواده، به تدریج سبک زندگی در میان افرادی که در محیط خانواده بسر می‌برند نیز شکل می‌گیرد. همان گونه که در برنامه روزانه گفته شد، با تقسیم ۲۴ ساعت به سه یا چهار بخش عبادی، معیشتی، امور خانواگی و سیاسی اجتماعی و با استمرار آن، روش زندگی در ارتباط با خدای متعال و در ارتباط با دیگر فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی تثبیت می‌شود. چون تمرین و تکرار عامل تثبیت رفتار متربی است و هر اندازه این کار بیشتر و منظم‌تر انجام گیرد، موجب عادت رفتاری و تثبیت آن رفتار در فراگیران می‌شود. شرکت اعضای خانواده در انجام عبادات به صورت مکرر و منظم در اوقات معین باعث می‌شود آن عمل هر روز در بازه زمانی مشخص برای‌شان ایجاد ملکه کند و هر روز بدون معطلی و مشکل انجام دهند. (ر.ک: سیف: ۱۳۸۸، ص۲۸۶) چنان که رسول الله ﷺ با دستور خداوند و نیز اهل‌بیت علیهم‌السلام آن حضرت دائم عبادتهای الهی را سرِ وقت در اوقات مشخص انجام می‌دادند و این روش هم در زندگی آنها و هم در پیروان‌شان تثبیت گردید. همچنین فعالیت‌های غیر عبادی هم اگر به موقع و منظم انجام گیرد، برای افراد خانواده عادت می‌شود و نه اینکه برای آنها سنگین نخواهد بود، بلکه بدون سُستی و تنبلی با میل و رغبت به اجرای برنامه‌های کاری خود ادامه می‌دهند.

روایات در باب مدیریت خانواده و بهره گیری مناسب از زمان و اوقات شانه روز فراوان است. امام علی علیه‌السلام ضرورت استفاده از زمان را مورد توجه قرار داده در کلامی می‌فرماید: «الأُمورُ مَرهونَةٌ بأوقاتِها» (بحار: ج۷۷، ص۱٦٥) کارها، گروگان زمانهای خود هستند. کلمه «الامور» در روایت شامل همه فعالیت‌های روز مره اعم از عبادی و غیر عبادی است که همه آنها در گرو زمان خاص خود هستند و نباید مورد غفلت و بی‌تفاوتی قرار گیرد. بدین معنا که هر کاری از کارهای شبانه روز حتی کارهای روزانه را باید به موقع انجام داد و

تغافل از آن به هیچ وجه روا نیست. چون از دست رفتن فرصت و هدر دادن زمان به نظر علی‌علیه‌السلام یک نوع حماقت و بی‌خِرَدی است که نباید دامن‌گیر انسان عاقل گردد. به فرمودهٔ آن حضرت: «مِنَ الحُرقِ تَرکُ الفُرصةِ عِندَ الإمکان» (آمدی: ج٦، ص٤٥) فرصت که به دست آمد، از دست دادن آن نشانهٔ حماقت و ابلهی است. این امر، یعنی مدیریت زمان در فعالیت‌های شبانه روز، کوتاه مدت و بلند مدت که هرکدام با برنامه ریزی دقیق بایستی انجام گیرد. وگرنه بدون مدیریت اوقات کاری و عبادی، فرد دچار سفاهت و بی‌خِردی شده ندامت غیر قابل جبران دامنگیر او می‌شود. ایشان در یک جمله کوتاه استفاده از «فرصت» را لازم شمرده می‌فرماید: «بادِرِ الفُرصَةَ قَبلَ أن تکونَ غُصّةً» (نهج: نامه۳۱)، فرصت را دریاب، پیش از آن که از دست دادنش موجب اندوه گردد. چه اینکه در صورت از دست رفتن وقت و رسیدن به منزل آخر و نبود اعمال شایسته، هر کس دچار ندامت و اندوه می‌شود که بسیار دیر و غیر قابل جبران است. در مجموع با مدیریت خانواده و کارکردهای تربیتی اجتماعی آن در نهایت سبک زندگی مطلوب در فضای خانواده که از نیازهای روز جامعه است، نیز شکل گرفته تثبیت می‌شود.

ب) آثار تربیتی معنوی

کارکردهای تربیتی معنوی و به عبارتی بروندادهای مدیریت خانواده، ناظر به اثراتی است که از فرایند مدیریت عائد خانواده می‌شود و اغلب زمینه سعادت اخروی برای اعضای خانواده را فراهمی می‌آورد. چون آثاری که موجب رشد روحی و معنوی همسران و فرزندان در محیط خانواده می‌شود، هر کدام آنها سعادت اخری افراد را نیز تأمین می‌کند. نکته اساسی این نوع از کارکردهای تربیتی این است که همه آنها در مسیر تکامل معنوی و زمینه سازی سعادت اخروی اعضای خانواده قرار دارند. در این‌جا به مهم‌ترین این دسته از کارکردهای تربیتی اشاره می‌شود که عبارتند از تقویت ایمان دینی، سلوک عبادی، تعهد عملی، دریافت اجر و ثواب معنوی و تکامل معنوی افراد خانواده.

۱. تقویت ایمان دینی

از مهم‌ترین بروندادها و کارکردهای مدیریت خانواده، تقویت ایمان دینی و باورهای اعتقادی اعضای آن است. چه اینکه با رعایت بازه‌های زمانی برنامه ریزی شده و انجام به موقع فعالیت ها در طول زمان و نیز تعهد عملی به آن بر ایمان قلبی اعضای خانواده افزوده می‌شود. چون عبادت و انجام دعا و مناجات و شرکت در مراسم دینی و مذهبی به صورت مکرر و روز مره در فکر و اندیشه فرد اثر می‌گذارد و سبب تحکیم باور اعتقادی او می‌شود. خداوند در مورد تأثیر عمل صالح بر تقویت ایمان قلبی می‌فرماید: «**قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَ يغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ**» (آل‌عمران: ۳۱) بگو اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی کنید. تا خدا (نیز) شما را دوست بدارد و گناهان‌تان را ببخشد و خدا آمرزنده‌ی مهربان است. طبق این آیه شریفه محبت خدا زمنیه ساز تبعیت از رسول خدا ﷺ و پیروی از پیامبر عامل جذب محبت خدا معرفی شده که این محبت مغفرت الهی را در قیامت به دنبال دارد. بدین ترتیب، عمل به دستور پیامبر اسلام ﷺ محبت و مغفرت خدا را در پی دارد که همه ناشی از ایمان قوی به خدای متعال هستند. در نتیجه رفتار مؤمنانه عامل تقویت باورهای دینی و اعتقای است که غفران الهی بر آن مترتب می‌شود. چرا که ایمان و عمل رابطه دو سویه دارند، همان گونه که ایمان بر عمل صالح تأثیر دارد، عمل نیز بر ازدیاد ایمان ایفای نقش می‌کند.

مفاد آیه به صورت عام شامل محیط خانواده است و بر اساس آن، مدیریت عمل‌کرد اعضای خانواده و رعایت آن در روز و هفته و ماه به صورت طولانی مدت، معرفت دینی و اسلامی افراد خانواده را شکوفا می‌سازد. چه اینکه عبادت منظم و مستمر پدر و مادر در دل فرزندان تأثیر می‌گذارد و در مقابل رفتار عبادی فرزندان بر اراده و تصمیم والدین اثر مثبت دارد. به‌علاوه اینکه عمل هر کدام از اعضای خانواده با نظم و معنویت بر قلب خودش تأثیر گذاشته ایمان باطنی او را تقویت می‌کند. در نهایت برایند مدیریت و استمرار آن در محیط خانواده باعث تقویت نیروی باطنی آنها یعنی باورهای اعتقادی ایشان می‌شود.گوهر ایمان در اثر فعالیت عبادی و معنوی پرورش پیدا می‌کند. چنان که شناخت صفات جمال و جلال

الهی عامل رشد ایمان قلبی انسان است. خداوند در سوره معارج آیه ۱۹-۲۷ دو دسته از انسانها را مطرح می‌کند که دسته اول هلوع و جزوع هنگام رسیدن بدی و منوع موقع رسیدن خوبی هستند. این گروه در واقع ایمان‌شان ضعیف است، ولی در مقابل، دسته دوم کسانی هستند که اهل نماز، انفاق به نیازمندان و مؤمن به روز قیامت می‌باشند. این گروه راضی به رضای خدایند و جزع و فزعی در برابر اراده خدا ندارند. نتیجه اینکه اعمال این دو گروه بر تقویت و تضعیف ایمان آنها تأثیر دارد و گروه اول رفتارشان باعث سستی و گروه دوم اعمال‌شان موجب تحکیم باورهای قلبی ایشان است. هرگاه تنظیم رفتارهای خانوادگی و عبادت و معنویت به شکل درست فراهم گردد، بستری می‌شود برای پرورش ایمان باطنی اعضای خانواده که از برونداها و کارکردهای مهم مدیریت در خانواده به حساب می‌آید. (ر.ک: داودی: ۱۳۸۳، ص۱۸۴)

۲. سلوک عبادی

ادای عبادات مانند نماز در اول وقت از جمله کارهای مورد سفارش در گفتار و رفتار معصومین علیهم‌السلام است که در محیط خانواده باید اجرایی شود. سفارش در مورد نماز و امتثال به موقع آن در آیات و روایات فراوان تذکر داده شده و مکرر مسلمانان را به اتیان حفاظت نماز اول وقت توصیه کرده است. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «**حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ**» (بقره: ۲۳۸) در انجام همه نمازها کوشا باشید. یعنی همه نمازها را باید به موقع انجام دهید و نباید از وقتش تأخیر اندازید. همین حفاظت و تداوم بر نماز اول وقت عامل رستگاری نماز گزاران است. خداوند در این مورد می‌فرماید: «**وَ الَّذينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ يحافِظُونَ**» (مؤمنون: ۹) و آنها که بر نمازهای‌شان مواظبت می‌نمایند، {رستگارند}. از این نوع آیات هم اصل وجوب نماز و هم لزوم مداومت بر آن در اول وقت استفاده می‌شود. در این صورت نماز گزار رستگار و سعادتمند دنیا و آخرت خواهد بود. در نتیجه این عبادت‌های شبانه روز و اول وقت به تدریج سلوک عبادی انسان عابد شکل می‌گیرد. این کار در خانواده واجرای آن میان اعضای خانه موجب تعیین سلوک و رفتار عبادی می‌شود و هر کدام آنها مرتب و مقید به نماز اول وقت پرورش می‌یابند.

احادیث در مورد فضیلت نماز اول وقت بسیارند و هر کدام بر اولویت اتیان نماز در وقت اولش دلالت دارند. امام علی‌علیه‌السلام به فرزندش امام حسن مجتبی‌علیه‌السلام این گونه وصیت می‌کند: «**أُوصِيْکَ يَا بُنَيَّ بِالصَّلَاةِ عِنْدَ وَقْتِهَا**» (عاملی: ۱۴۱۲ق، ج۳، ص۹۱) فرزندم تو را به نماز اول وقت وصیت می‌کنم. وصیت امام معصوم در اواخر عمر، دلیل بر اهمیت موضوع است و اینکه نماز اول وقت هم فضیلت بسیار دارد و هم زمینه عادت بر کار نیک را برای نمازگزاران فراهم می‌آورد تا این عادت پسندیده در آنها تثبیت شود. نکته جالب اینکه وصیت امام علی‌علیه‌السلام به فرزندان است و مربوط به امور خانواده می‌شود که دقیقاً با موضوع مدیریت خانواده ارتباط مستقیم دارد. در حقیقت انجام به موقع وظایف و به‌ویژه نماز اول وقت مهم ترین کارکرد تربیتی معنوی و برونداد مدیریت امور خانواده و نظارت و کنترل آن است که آثار رفتاری مثبت در میان اعضای خانواده به جا می‌گذارد.

۳. تعهد عملی

ایجاد تعهد عملی به دین و ارزش‌های اخلاقی مبتنی بر دین داری از دیگر کارکردهای تربیتی معنوی مدیریت خانواده است که با برنامه ریزی صحیح در افراد ساکن در خانه به وجود می‌آید و در زندگی آنها تأثیر می‌گذارد. در زندگی خانوادگی دو نوع عمل‌کرد مشاهده می‌شود: یکی گفتاری آنچه فرد به زبان می‌آورد و وعده عمل به آن می‌دهد و دیگری رفتاری که در عمل از خود نشان می‌دهد. خیلی از افراد در محیط خانه و جامعه در زبان، مدعی رفتارهایی هستند که در مقام عمل کمتر به آنها متعهدند. به همین دلیل قرآن کریم مدعیان زبانی و متخلفان عملی را این گونه مذمت می‌کند: «**يا أَيهَا الَّذينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ، كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ**» (صف: ۱-۲) ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا سخنی می‌گویید که عمل نمی‌کنید. نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگویید و به آن عمل نکنید. در جای دیگر می‌فرماید: «**أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ**» (بقره: ۴۴) آیا مردم را به نیکی (و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌نمایید.

این آیات در مذمت دوگانگی زبان و عمل نازل شده و عمومیت دارند، فضای خانواده را نیز شامل است؛ بدین معنا که نباید اعضای خانواده بر گفتار بدون عمل اکتفا کنند. ادعای بدون عمل بر اساس این آیات موجب خشم خدای متعال است و انسان را از خدا دور می‌سازد. افرادی که دیگران را به نیکویی دعوت می‌کنند، ولی از خود غافل هستند، به شدت سرزنش شده است. بنابراین، در میان اعضای خانواده نباید به وعده و وعید زبانی بسنده کرد، بلکه می‌بایست افزون بر گفتار در عمل نیز متعهد بود. چنان که امام صادق‌علیه‌السلام در بیان ارزشمندیِ عمل می‌فرماید: «کُونُوا دُعاةً النّاسِ بأعَمالِکُمْ وَ لاتَکُنوُا دُعَاةً بِأَلْسِنَتِکُمْ» (مجلسی: ۱۴۰۳ق: ج ۵، ص۱۹۸) مردم را با اعمال خود به خوبی‌ها دعوت نمایید و تنها به زبان اکتفا نکنید. این حدیث تعهد عملی را از همه مردم و به‌خصوص اعضای خانواده خواسته و به اجرای دستورات الهی در عمل فرمان داده است. راه عملیاتی سازی اوامر قرآن و حدیث هم مدیریت زمان و برنامه ریزی در محیط خانواده است که باید به وسیله مدیر یعنی پدر خانواده انجام گیرد. در نتیجه التزام به رعایت دستورالعملهای مدیریت در محیط خانواده، تعهد عملی را برای اعضا به وجود می‌آورد. این اثر، مهم ترین کارکرد تربیتی مدیریت خانواده در جهت تقویت روحیه عبادی معنوی افراد ساکن در خانه است.

۴. تکامل معنوی

آخرین برونداد و کارکرد تربیتی در حیطه معنوی مدیریت خانواده تکامل روحی و معنوی و درنهایت نیل به مقام قرب آفریدگار است که برای افراد خانواده حاصل می‌شود. چون با عبور از فرایند مدیریت روش پیش گفته در این مقاله هر فرد از اعضای خانواده به لحاظ ایمان و تقوا رشد می‌کند. طبیعی است که رشد ایمان قلبی و تعهد عملی به آموزه‌های دینی بر اساس سبک دینی و سلوک عبادی تنظیم یافته، روح انسان را قوی و معنویت او را فزونی می‌بخشد. قرآن کریم هم انسان با تقوا را گرامی‌ترین فرد نزد خدا معرفی کرده می‌فرماید: «**إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ**» (حجرات: ۱۳) گرامی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست. بر اساس این آیه شریفه تقوا و عمل صالح آدمی را به خدا نزدیک

می‌سازد. روشن است کسی می‌تواند تقرب به خدا پیدا کند که مراتب تکامل روحی و معنوی را کسب کرده باشد. این جاست که خداوند انسان مؤمن را با غیر مؤمن متفاوت دانسته می‌فرماید: «**أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يسْتَوُونَ**» (سجده: ۱۸) آیا کسی که با ایمان باشد همچون کسی است که فاسق است؟ نه، هرگز این دو برابر نیستند. مقایسه ارائه شده در آیه میان مؤمن و فاسق و یکسان نبودن آن دو نزد خدای متعال، امر روشنی است که جهت تفکر و تعقل به مسلمانان عرضه شده تا با تأمل در آن خود را ارزیابی نماید و تا فرصت است کاری کند که در زمرة اهل ایمان قرار گیرد.

هر گاه انسان به لحاظ روحی و معنوی رشد کند، با بی‌اعتنایی به دنیا از لذتهای زود گذر مادی و جسمی صرف نظر کرده به حیات اخروی دل می‌بندد. به همین علت کارهایی را در دنیا انجام می‌دهد که او را به سعادت آخروی برسانند. با عبادت و مناجات و تضرع در پیشگاه ربُّ الارباب تلاش می‌کند به این هدف بلند دست یازد. هدفی که همه انبیا و اولیای خدا به آن دعوت کردند و پیروان آنها با تبعیت از ایشان سرانجام به آن هدف نائل شدند. به جرئت می‌توان گفت اگر خانواده‌ها به مدیریت خانواده و تربیت صحیح اولاد اهتمام ورزند، آنگاه به آسانی می‌توانند به هدف مهم زندگی که تکامل روحی و معنوی است برسند و در نهایت از سعادت ابدی و نعمتهای اخروی بهره‌مند گردند.

۵. اجر و ثواب معنوی

نتیجه واقعی فرایند مدیریت خانواده که ثواب معنوی است به کسانی بر می‌گردد که به آن برنامه عمل کنند و در محیط خانواده تعهد عملی به وظایف دینی از خود نشان داده به آن استمرار ببخشند. چه اینکه از منظر قرآن کریم نتایج اعمال هر کس به خودش بر می‌گردد و در قیامت بدون کم و زیاد نصیب او می‌شود. قرآن در این زمینه می‌فرماید: «**فَمَنْ يعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيراً يرَه وَ مَنْ يعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يرَه**» (زلزال: ۷-۸) پس هر کس هم‌وزن ذرّه‌ای کار خیر انجام دهد آن را می‌بیند و هر کس هم‌وزن ذرّه‌ای کار بد کرده آن را می‌بیند. این آیه بر نتایج اعمال دلالت دارد و اینکه هیچ عملی بدون اثر نیست و رفتاری هر چند کوچک اثرش در قیامت به

صاحب آن باز می‌گردد. کار نیک ثواب دارد و کار بد عقاب که هر دو در روز واپسین بدون کم و زیاد به صاحب عمل بر می‌گردد. در این زمینه آیات قرآن بسیار زیادند و در مجموع آدمی را به آثار اخروی اعمال توجه می‌دهند که نباید از عواقب کارهای انجام شده غافل شد و مبادا در زندگی کارهای بد و نسنجیده انجام داد.

پاداش و عقاب هر دو بر عمل فیزیکی انسان مترتب است و در روز قیامت ظهور و بروز پیدا می‌کند. اجرای فرایند مدیریت در محیط خانواده موجب شکل گیری سبک زندگی و تعیین سلوک عبادی و معنوی می‌شود. در این فرایند تعهد عملی به عبادت و معنویت و دیگر وظایف در اعضای خانواده پدید می‌آید و بدین طریق واجبات و مستحبات مانند نماز و روزه و امثال آن به وقت انجام می‌گیرد. هر عملی که با نیت خالص از ایمان قلبی صادر شود، ثواب دارد و جزو اعمال صالح شمرده می‌شود که قطعاً پاداش مناسب بر آن مترتب است. خداوند در مورد ثواب اعمال صالح می‌فرماید: «**فَالَّذينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَريمٌ**» (حج: ۵۰) آنها که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند، آمرزش و روزی پُر ارزشی برای آنهاست. آمرزش الهی در قیامت و رزق کریم پاداش صالحان ذکر شده که به گفته برخی کارشناسان منظور از رزق کریم ایمان، سعادت و کرامت انسان است که او را به بهشت رهسپار می‌کند. (خوزانی: ۱۳۸۹، ص۲۲) تعهد رفتاری در محیط خانواده زمینه ساز عمل صالح و در نهایت ورود در بهشت و بهره‌مندی از نعمتهای اخروی است. این نتیجه از بروندادهای مهم مدیریت زمان در خانواده به حساب می‌آید.

نتیجه

از مجموع آنچه در این مقاله ذکر شد به عنوان نتایج نهایی به نکاتی رهنمون گردید که به صورت فهرست‌وار به آن نکات اشاره می‌گردد: لزوم اجرای فرایند مدیریت در فضای خانواده به وسیله مدیر و پدر خانواده که اداره و سرپرستی این نهاد مقدس را به عهده دارد. لزوم برنامه ریزی در محیط خانواده به عنوان یک اصل در فرایند مدیریت خانواده که می‌بایست با مشورت اعضای خانواده صورت گیرد. یعنی پدر با مشورت و هماهنگی همسر و فرزندان

این کار را انجام دهند و تک روی در میان اعضا نباشد. لزوم صداقت، همکاری و هماهنگی زن و شوهر در محیط خانه ضروری است، وگرنه هیچ کار مفیدی در خانواده انجام نخواهد شد. لزوم رعایت سلسله مراتب مدیریتی در میان اعضای خانواده، بدین معنا که پدر مسئول، مادر همکار و فرزندان نیروهای عملیاتی سازمان خانواده، هرکدام از مقام بالاتر اطاعت نمایند. برنامه ریزی و تقسیم اوقات شبانه روز طبق روایات معصومین علیهم‌السلام در بازه‌های زمانی سه یا چهار بخشی صورت گیرد و تعیین زمان عبادات و معنویات در اولویت قرار گیرد. با اجرای فرایند مدیریت به صورت دقیق و نظارت و کنترل درست، کاکردهای تربیتی و بروندادهای پیش گفته یقیناً تحقق می‌یابد. رسیدن به پاداش اخروی در پی تکامل روحی و معنوی آخرین کارکرد تربیتی مدیریت خانواده است که در نهایت نصیب اعضای خانواده می‌شود و آنها به مقام قرب الهی نائل می‌گردند.

کتابنامه

قرآن کریم، ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی.

نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیر المؤمنین، ۱۳۷۶.

آمدی، عبد الواحد، **تصنیف غرر الحکم و درر الکلم**، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.

ابن حجاج نیشابوری، مسلم، **صحیح مسلم**، بیروت، المکتب الاسلامی، ۱۴۰۱ق.

ابی‌داود، سلیمان، **سنن ابی داود**، تحقیق: سید محمد سید، مصر، دارالحدیث، ۱۴۲۰ق/۱۹۹۹م.

احمدی، علی‌رضا، **مبانی و اصول مدیریت اسلامی**، تهران، تولید دانش، ۱۳۸۶.

احمدی، محمدرضا و محمدآبادی، **تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶.

اعزازی، شهلا، **جامعه شناسی خانواده**، انتشارات روشنگران ومطالعات زنان، ۱۳۷۶.

الوانی، سید مهدی، **مدیریت عمومی**، تهران، نشرنی، ۱۳۸۹.

الوانی، سید مهدی، **مدیریت در اسلام**، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.

انجمن علمیه حوزه علمیه قم، **مدیریت اسلامی**، قم، زلال کوثر، ۱۳۹۲.

بازرگان، عباس، **ارزشیابی آموزشی**، تهران، سمت، ۱۳۸۹.

باقریان خوزانی، محمد، **بازتاب دنیوی اعمال از دیدگاه قرآن**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۹.

بخاری، محمد، **صحیح بخاری**، بیروت، دار ابن کثیر، بی‌تا.

پروند، محمدحسین، **مقدمات برنامه ریزی آموزشی و درسی**، تهران، انتشارات صفحه، ۱۳۷۱.

پیروز، علی‌آقا، **مدیریت اسلامی**، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.

جمعی از نویسندگان، **مجموعه مقالات سبک زندگی اهلبیت**علیهم‌السلام؛ علی‌نقی، فقیهی، پنج اصل مهم پرورش زندگی اسلامی، ۱۳۹۳.

حر عاملی، محمد، **وسائل الشیعه**، بیروت، دار احیاءالتراث العربی، ۱۴۱۲ق.

داودی، محمد، **تربیت دینی**، قم، مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳.

دیوید لوئس، **مدیریت زمان**، ترجمه: کامران روح شهباز، تهران، ققنوس، ۱۳۹۳.

رُس‌جی، **مدیریت زمان**، ترجمه: مسعود احمدی، تهران، کوه‌سار، ۱۳۸۶.

السید محمد باقر الصدر، **دروس فی علم الأصول**، بیروت، دارالکتاب اللبنانی، طبع دوم، ۱۴۰۶ق/۱۹۸۶م.

سیف، علی اکبر، **اندازه گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی**، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۵.

سیف، علی اکبر، **روان شناسی پرورش نوین**، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۸.

سینجر، مارک‌ج، **مدیریت منابع انسانی**، ترجمه: فریده آل‌آقا، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۸.

صدوق، محمد، **الامالی**، قم، مرکز الطباعة و النشر فی مؤسسة البعثه، ۱۴۱۷ق.

طباطبایی، سید محمد حسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۷۴.

طبیبیان، حمید، **فرهنگ فرزان**، تهران، نشر پژوهش فرزان روز، ۱۳۷۸.

عبد علی، عروسی حویزی، **تفسیر نور الثقلین**، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۵ق.

علاقه‌بند، علی، **مقدمات مدیریت آموزشی**، تهران، بعثت، ۱۳۷۵.

علی بن موسی الرضاعليه‌السلام، **فقه الرضا**، قم، مؤسسة آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۶ق.

فرجاد، محمدحسین، **آسیب شناسی اجتماعی خانواده وطلاق**، انتشارات منصوری، ۱۳۷۲.

فردریک، کاپلستون، **تاریخ فلسفه یونان و** روم، ترجمه: سید جلال الدین مجتبوی، تهران، سروش، ۱۳۶۸.

فلیپ، مک‌گراو، **روان شناسی خانواده موفق**، ترجمه محمد مهدی شریعت باقری، تهران، دانژه، ۱۳۸۸.

القصیر، عبد القادر، **الاسرة المتغیرة فی المجتمع المدینة العربیه**، بیروت، دار النهضة العربیه، ۱۹۹۹م.

قمی، عباس، **سفینه البحار**، بی‌جا، دارالاسوه، ۱۳۸۰.

کاویانی، محمد، **سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن**، قم، پژوهشگاه حوزه ودانشگاه، ۱۳۹۱.

کلینی، محمد، **اصول کافی**، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۳ق.

گائینی، ابوالفضل و رضا نجاری، **مدیریت منابع انسانی**، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲.

گروه روان شناسی، **تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶.

گولد، جولیس و ویلیام ل. کولب، **فرهنگ علوم اجتماعی**، جمعی از مترجمان، تهران، نشر مازیار، ۱۳۷۶.

مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، بیروت، دار احیاء التراث، الطبعه الثالثه، ۱۴۰۳ق.

محسنی، منوچهر، **مقدمات جامعه‌شناسی**، نشر دوران، ۱۳۸۳

مصباح یزدی، محمد تقی، **پیشنیازهای مدیریت اسلامی**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵.

مطهری، مرتضی، **حرکت و زمان در فلسفه اسلامی**، انتشارات حکمت، تهران ۱۳۷۱.

مکارم، ناصر و همکاران، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.

مورگین استرن، جولی، **مدیریت جامع زمان**، ترجمه: مهدی قراچه‌داغی، تهران، پیک بهار، ۱۳۸۳.

میانداری، کمال، **مدیریت اسلامی**، زنجان: انتشارات دانش، ۱۳۸۸.

نوری، میرزا حسین، **مستدرک الوسایل**، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۸ق.

وهبة الزحیلی، **الاسرة المسلمة فی العالم المعاصر**، مصر، دارالفکر، ۱۴۲۰ق.

هندی، علاءالدین متقی، **الکنزالعمال**، بیروت، مؤسسة الرساله، ۱٤۰۱ق.